

Beteckning: Rel med B vt 2008

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Kvinder i Islands fristatstid
Samfundsmæssig stilling under forandring

Marie Egekvist
Juni 2008

B-uppsats, 7,5 högskolepoäng
Religionsvetenskap

Medeltidsstudier B
Handledare: Roger Kvist

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Indledning og begrundelse for valg af emne	s. 3
2. Sigte og problemformulering	s. 3
3. Materiale og anvendelse af foretaget forskning	s. 4
3.1. Kilder	s. 4
3.2. Litteratur	s. 5
4. Metode	s. 6
5. Disposition	s. 7
6. Baggrund	s. 7
6.1. Befolkningsudvikling	s. 8
6.2. Bosætningsstruktur	s. 8
6.3. Samfundsstruktur	s. 9
7. Undersøgelse	s. 9
7.1. <u>Kvinder i fristatstidens samfundsorden</u>	s. 9
7.1.1. Kvinders stilling som køn, race og klasse	s.10
<i>Den jordejende klasse .....</i>	s.11
<i>Øvrige sociale lag .....</i>	s.12
7.1.2. Hovedtræk af kvinders stilling i fristatstiden	s.13
7.2. <u>Fristatens sidste tid: Kvinder i et samfund under forandring</u>	s.15
7.2.1. Kirkens indflydelse på samfundsforandring	s.15
7.2.2. Nye samlivsformer	s.16
7.3. <u>Status ved fristatens ophør: forhold af betydning for udvikling af kvinders stilling i fristatstiden</u>	s.18
7.4. <u>Konklusion</u>	s.19
8. Sammenfatning	s.20
9. Kilde- og litteraturfortegnelse	s.23

1. Indledning og begrundelse for valg af emne

Med en bosætning - landnám - påbegyndt i slutningen af 800-tallet, udgør Island det senest befolkede samfund i Europa. Den perifere beliggenhed medvirkede til udvikling af en egen samfundsstruktur, livsform og identitet, der længe var i stand til at yde modstand mod udefra kommende påvirkninger. Fra oprettelsen af det islandske Alting i år 930 og til 1262/64 eksisterede en uafhængig islandsk fristat, der kunne betegnes som et politisk og socialt laboratorium.

Den islandske fristatstid udgør en bemærkelsesværdig periode, med udvikling af et samfund baseret på et fælles retssystem og indbyrdes relationer mellem frie bønder og lokale høvdinge – goder, hvis styrke og indflydelse var afhængig af den tilslutning de kunne opnå hos bønderne.

Ejendomsforhold og slægtskabsforbindelser ser ud til at have været grundelementer og forudsætning for indflydelse i det islandske fristatssamfund. Magtbalance og samfundsorden blev opretholdt i kraft af et system af alliancer og gensidigt afhængighedsforhold mellem goder og jordejende bønder. Kvinder optrådte i dette samfundssystem gennem ægteskab som samfundets ”kit” og formidlere af netværksdannelser, og til sikring af videreførsel af ejendom fra generation til generation inden for den jordejende klasse. Det var den jordejende klasse der definerede rammer og betingelser for samfundet, og det var ud fra dens perspektiv og indre dynamik at en social struktur udvikledes.

En traditionel opfattelse har været at indførelse af kristendom på Island bidrog til ændring af kvinders retsstilling og status. Kristendommens indflydelse begyndte at slå igennem i det islandske samfund i den sidste del af fristatstiden, men det var samtidig en periode hvor andre forhold påvirkede grundlaget for det islandske samfund.

Med den centrale rolle som slægtskab og netværk havde for opretholdelse af magtbalance og ejendomsforhold på Island i fristatstiden, er det en antagelse at politiske og sociale forandringer i den sene del af fristatstiden også måtte påvirke kvinders rolle og vilkår – et forhold der skal søges belyst i denne opgave.

2. Sigte og problemformulering

Opgaven vil fokusere på kvinders stilling i fristatstiden, samt på omfang og karakter af en mulig forandring af denne i den sene del af fristatstiden, hvor samfundsstrukturen i den islandske fristat var under voksende pres. Vægten i opgaven vil blive lagt på kvinders vilkår i relation til ejendomsforhold, civilstand og social stratificering. Spørgsmål der vil søges undersøgt i denne forbindelse er

- Hvilke samfundsmæssige forhold påvirkede kvinders rolle og vilkår i fristatstiden?
- Hvad var begrundelser herfor?
- Kan et mønster tegnes for forandring i kvinders vilkår i denne periode?

3. Materiale og anvendelse af foretaget forskning

Fra fristatstiden er bevaret en omfattende litteratur der kan give et indtryk af samfundssystem og værdier. Generelt gælder det imidlertid for kildematerialet, at det er skrevet under indflydelse af kristendommen. Forfatterne har været mænd, der gennem tilknytning til kirken har fået uddannelse og skrivefærdigheder, og materialet beskæftiger sig primært med mænds anliggender. Kvinders rolle og indflydelse på samfundsudvikling kommer til udtryk igennem dette perspektiv.

3.1. Kilder:

Kildemateriale anvendt til belysning af kvinders rolle i fristatstiden, og de faktorer der kan have påvirket deres vilkår, omfatter:

1. Tidlige historiske beretninger om bosætning og befolkning i *Íslendingabók* og *Landnámabók*
  - *Íslendingabók* anses generelt for historisk pålidelig, er skrevet omkring år 1122 af præsten Ári Thorgilsson (Ári inn frodi), og udgør tidligste bevarede historiske beretning om Islands bosætning og opbygning af institutionelle rammer for samfundet. Jeg har anvendt mig af Halldór Hermannssons oversættelse til engelsk fra 1930, udgivet af Cornell University Library.¹
  - *Landnámabók* er helt eller delvist bevaret i 5 versioner, der bygger på materiale fra 11. århundrede. Forfattere menes bl.a. at have været Ári Thorgilsson og Kolskegg. Materialet udgør en opregning af bosætning og genealogi for godt 400 landnámsfolk over bosættningens første 5 generationer. Baggrund for nedskrivning af *Landnámabók* menes at have været et behov hos den jordejende befolkning i 1100-tallet for påvisning, gennem genealogien, af nedstamning og hjemmel til land. Dette materiale anses i store træk for pålideligt, men i visse versioner påvirket af enkelte slægters særinteresser i styrkelse af genealogi og hævde af ret til landområder. *Landnámabók* har fokuseret på indvandring af folk af skandinavisk baggrund, antagelig med henblik på modbevisning af påstande i Norge om at Island var et samfund af trællebaggund.² Jeg har anvendt mig af en oversættelse til engelsk fra 1972, foretaget af Hermann Pálsson og Paul Edwards, og udgivet af University of Manitoba Press.³
2. De historiske samtidsagaer, herunder *Sturlunga saga*.
  - *Sturlunga saga* er nedskrevet i 1200-tallet og anses i store træk som en historisk pålidelig fremstilling af politiske og sociale forhold i denne periode. Jeg har anvendt en dansk oversættelse ved Kr. Kålund, udgivet på Nordisk Forlag i 1904.
3. Lovmateriale nedskrevet fra begyndelsen af 1100-tallet, under fællesbetegnelsen *Grágás*.
  - Nedskrivning af islandsk sædvaneret påbegyndtes i 1117. *Grágás* må anses som normgivende og udtryk for tankegang og livsform, om ikke som et billede af praksis, og må som privat nedskrevne retsbøger betragtes som kontroversielt kildemateriale. Bevaret lovmateriale udgøres først og fremmest af *Konungsbók*-manuskriptet, der menes nedskrevet omkring 1260, og *Stadahólsbók*-manuskriptet, der er nedskrevet omkring 1280. Som kildemateriale indeholder *Grágás* en del uoverensstemmelser og modsigelser, på grund af tilføjelser og ændringer over tid af love og bestemmelser, i takt med ændringer i samfundets betingelser, ikke mindst under kristen påvirkning. Lovmaterialet kommer således til at afspejle samfundsmæssige forandringer over tid. Jeg har anvendt en engelsk udgave af *Grágás* fra 1980 og 2000, oversat og redigeret af Andrew Dennis,

¹ Thorgilsson, 1930.

² Pálsson, 1972; Sigurdsson, 1988, s.29-30.

³ Pálsson, 1972.

Peter Foote og Richard Perkins, og udgivet af University of Manitoba Press.⁴ Denne udgave er baseret på *Konungsbók*-manuskriptet, suppleret med materiale fra *Stadahólsbók* og andre bevarede manuskripter.

3.2. Litteratur:

Islands middelalder har tiltrukket forskning fra såvel historisk, antropologisk som litterær vinkel. Ikke mindst har de islandske sagaer, der er nedskrevet i 1200-tallet, været genstand for interesse og diskussion som kildemateriale til belysning af såvel den tid i hvilken de blev skrevet, som af samtidens syn på den tidligere periode, i hvilken slægtssagaerne foregik. Også bevaret lovmateriale har været genstand for forskning, der vil kunne bidrage til forståelse af kvinders rolle og betydning i den periode jeg har valgt at fokusere på. En del forskning har specifikt beskæftiget sig med kvinders samfundsmæssige betydning, og jeg har kunnet trække herpå. For min undersøgelse har især følgende studier været vigtige:

- Kirsten Hastrup har i sin afhandling, *Culture and History in Medieval Iceland*, foretaget en antropologisk analyse af forholdet mellem sociale og betydningsmæssige systemer, og samfundsmæssige forandringer over tid i Islands middelalder. Hastrup peger på et modsætningsforhold mellem, på den ene side et vertikalt princip i social klassificering og tendens til polarisering, og på den anden side et horisontalt og forfatningsmæssigt princip om lighed mellem frie mænd. Samtidig beskriver hun samfundet som opdelt i "ude" – eller det vilde, og "inde" – eller samfundet, repræsenteret ved loven, og hun skelner mellem mandlig og kvindelig indflydelsessfære. Hun finder at den islandske fristat faldt sammen på grund af forskydning af balancen mellem vertikale og horisontale principper i det sociale system, og i udviklingen af uoverensstemmelse mellem kultur og historiske betingelser. Hendes sammenholdning af en antropologisk og en historisk synsvinkel i sin analyse af et samfund under forandring har jeg fundet nyttig for min undersøgelse, og jeg vil referere hertil.
- Jesse Byock har i sin bog, *Medieval Iceland: Society, Sagas, and Power*, foretaget en undersøgelse af de forhold i det islandske samfund i fristatstiden, der styrede økonomiske ressourcer og anvendelse af magt. Til brug for afdækning af sociale strukturer og mønstre, har han gjort brug af sagaer som antropologisk og socialhistorisk kildemateriale, samt af bevaret lovmateriale. Med støtte i sagamaterialet tegner han et billede af islandsk ledelsessystem, de institutionelle rammer for samfundet, og balancen i relationer mellem goder og bønder. Han undersøger sociale og økonomiske mønstre, der gjorde det muligt for et hovedløst samfund at fungere som en sammenhængende stat, og peger på konsensus-princippet og gensidig afhængighed mellem goder og bønder som centrale. Samtidig finder han, at goder havde betydelig adgang til økonomisk fortjeneste gennem bl.a. advokatur⁵ og magtudøvelse. Han betegner det historiske forløb i fristatstiden som en udvikling fra devolution, over stabilitet, til ustabilitet og blotlæggelse for udenlandske politiske interesser.
- Audur Magnúsdóttir har i sin afhandling, *Frillor och fruar: Politik och samlevnad på Island 1120-1400*, foretaget et sammenlignende studie af ægteskab og frilleforhold som samlivsform og samfundsfænomen i den undersøgte periode. Hun undersøger kvinders rolle i parforhold, set i mandligt og politisk perspektiv. Hun beskriver ægteskabet som en politisk ressource til regulering af slægtens ejendom og politiske netværk, og anvendelse

⁴ Dennis et al., 1980 og 2000.

⁵ Private kontraktmæssige aftaler mellem personer om intervention i konflikter, til støtte for problemløsninger. (Her fra: Byock, 1988, s.105-08).

af frillevæsen som led i udvidelse af økonomisk og politisk magt gennem indgåelse af vertikale og gensidigt fordelagtige forbindelser mellem stormænd og bondeslægter. Med optrapning af magtkamp i fristatens sidste periode blev frilleforhold, lige som ægteskab, et vigtigt led i den politiske struktur frem til slutningen af 1200-tallet, hvor en ændret magtstruktur også medførte ændringer i den politiske betydning af frilleforhold.

- Endelig har Carol Clover i en artikel, "The Politics of Scarcity: Notes on the sex ratio in early Scandinavia", peget på en uoverensstemmelse mellem kvinders juridiske rettigheder og billedet af deres reelle status, som den repræsenteres i slægtssagaerne. Clover søger en forklaring i en ulige kønsfordeling med underskud af kvinder, og hun knytter sin diskussion til vikingefærd, overvægt af mandlige gravfund, og træk i sagaernes beskrivelser der peger på et mandstungt samfund samt ledsagefænomener som institutionaliseret vold og konkurrence om kvinder. Hun skelner mellem strukturel magt og dyadisk magt og peger på, at hvor strukturel magt begunstige manden overalt, ville dyadisk magt begunstige den person i et parforhold hvis køn var en mangelvare, og således følge princippet om udbud og efterspørgsel. Clover peger på at Island i fristatstiden sandsynligvis var præget af et ulige kønsforhold, der gav kvinder en forholdsvis stærk stilling på det hjemlige område, og forklarer forskellen mellem lovmaterialets og sagaernes fremstilling af kvinders stilling i at, hvor de var afskåret fra direkte indflydelse i den ydre samfundsstruktur, kunne de inden for familie og husholdning, og i relation til mænd, få en indflydelse ud over hvad der var foreskrevet i loven, der var udformet af mænd.

Min direkte adgang til kilder og litteratur har af sproglige grunde været begrænset til materiale oversat fra islandsk.

Ved angivelse af personnavne har jeg i opgaven søgt at anvende den islandske stavemåde, lige som jeg, hvor jeg har fundet behov for det, har angivet islandske begreber og betegnelser i parentes. Ved henvisning til kildemateriale i teksten angives kilden i versaler.

4. Metode

Fokus på ejendomsforhold og civilstand med henblik på undersøgelse af kvinders samfundsmæssige stilling og indflydelse i Islands fristatstid medførte, at jeg fandt at yderligere et forhold måtte med i undersøgelsen, nemlig social stratificering, for opnåelse af et meningsfyldt billede og en forståelse af forandringer over tid. Min bestræbelse har været, ud fra kvinders rolle i forhold til ejendom, at undersøge de forhold der havde betydning herfor, og deres udvikling, nemlig slægtskab, arv, og samfundsmæssige forandringer, herunder sociale forskydninger.

Et vigtigt kildemateriale for dannelse af et sådant billede har været lovmaterialet i *Grágás*, der beskæftiger sig indgående med forhold vedr. ejendomsforhold, ægteskab og arv, og også kan påvise en gradvis kristen påvirkning i lovene. Dette materiale er blevet vurderet i sammenhæng med øvrigt kildemateriale og litteratur, for hjælp til belysning og sammenhæng. Et billede har derved dannet sig af en udvikling over tid i ejendomsforhold, og i kvindens rolle i forhold hertil, bestemt af civilstand og social stilling, og reguleret gennem arveregler. Gennem undersøgelsen søger jeg at belyse

- Forbindelse mellem ejendomsforhold, slægtskabsforhold og kvinders civilstand.
- Civilstand i forhold til befolkningssammensætning og social status.

- Ændringer i kvinders vilkår under sen fristatstid.
- Sammenhænge og mulige forklaringer.

En udvikling i kvinders stilling i fristatstiden må derfor deles op i en tidsmæssig dimension, nemlig

- Perioden fra fristatens grundlæggelse og frem til midten af 1100-tallet, hvor slægtsystemet var bestemmende for fristatens samfundsstruktur, og
- Perioden fra midten af 1100-tallet, til fristatens opløsning i 1262/64, hvor grundlaget for samfundssystemet kom under angreb, og gradvis gik i opløsning.

For en forståelse af forhold af betydning for kvinders stilling i fristatens afviklingsperiode, har jeg fundet det nødvendigt at se denne på baggrund af kvinders forhold i den foregående periode.

På baggrund af studie af kilder og litteratur, vil undersøgelsen beskæftige sig med

- Vurdering af kvinders sociale rolle og betydning i fristatstiden generelt.
- Identificering og undersøgelse af forhold der påvirkede kvinders stilling.
- Vurdering af udviklingen i kvinders rolle i fristatstiden, set over tid og i forhold til sociale kategorier.
- Forsøg på identificering af årsager, sammenhænge og mønstre.
- Sammenholdning af konklusioner med opgavens problemformulering.

5. Disposition

Undersøgelsen tager udgangspunkt i en indplacering af kvinder i fristatstidens samfund og sociale struktur med henblik på belysning af deres sociale rolle og betydning i forhold til ejendom, slægtsforhold og netværksdannelse, og med henblik på identificering af forhold der har påvirket denne. Første del af undersøgelsen fokuserer derfor på perioden af fristatens historie frem til 1100-tallet, i hvilken kvinder indgik som en del af fristatens sociale struktur, bestemt af køn, race og social klasse.

Anden del af undersøgelsen fokuserer på samfundsforandringer i fristatstidens slutperiode, og på forhold der påvirkede kvinders stilling. Endelig gøres der et forsøg på identificering af ændringer i kvinders betydning for ejendoms- og slægtsforhold, og begrundelse herfor.

Undersøgelsen vil således se dels på strukturelle forhold i forbindelse med kvinders stilling, og dels på forandringer over tid, og i forhold til sociale kategorier af kvinder.

6. Baggrund

Min antagelse er at kvinders stilling, rolle og betingelser i Islands fristatstid var udtryk for de særlige forhold der gjorde sig gældende på Island - i forhold til de samfundsbefolkningen kom fra, til demografiske og naturbetingede forhold, og at stilling, rolle og betingelser ændredes i takt med de samfundsmæssige forandringer der fandt sted i løbet af fristatstiden. En undersøgelse af ændringer i kvinders rolle og indflydelse vil derfor forudsætte en forståelse af den samfundsmæssige baggrund og sammenhæng.

6.1. Befolkningsudvikling:

Landnámabók fokuserer på den nordiske baggrund for befolkningen af Island. Ifølge den påbegyndtes Islands bosætning omkring år 870 med folk af først og fremmest norsk baggrund, udvandret enten direkte fra overbefolkede områder i det sydlige Norge, eller fra bosættninger i det nordatlantiske område. *Landnámabók's* oplysninger fokuserer på udvandring til Island af højbyrdige folk af nordisk herkomst, og omfatter kun et mindretal kvinder. Nyere forskning har påpeget en underrapportering af indvandring af folk af ikke-nordisk herkomst, heraf er stor del kvinder, og har påvist at denne andel af befolkningen må have været betydelig. Det har primært drejet sig om kvinder af gælisk baggrund, der er fulgt med til Island, som familie til nordboere der kom fra de Britiske øer og Irland, eller som trælle. Forskning peger på, at mellem 14 og 40% af befolkningen ved den tidlige bosætning var af gælisk baggrund, og for kvinders vedkommende op til 50%.⁶ Et billede af nordiske kvinder som en mangelvare, og af et behov for ekstra tilførsel af kvinder, understøttes af opgivelser i irske annaler om opsving i slavetagning og slavehandel i perioden omkring Islands bosætning og frem til slutningen af 1000-tallet, en stor del heraf kvinder.⁷ Et underskud af kvinder af nordisk herkomst har antagelig præget første del af fristatstiden, og måske gjort sig gældende fristatstiden igennem, omend ikke så tydeligt som i tidlig periode.⁸

Bosætning af Island gik forholdsvis hurtigt. *Landnámabók* opregner godt 400 navngivne landnámsfolk, heraf 16 kvinder, der i perioden fra år 870 og frem til 930 havde opdelt landets bedste jord imellem sig.⁹ Omkring år 930 regnedes øen, ifølge Ári Thorgilsson, for fuldt bebygget (albyggt),¹⁰ dvs. tilgængelig, dyrkbar jord var taget i brug. Baseret på *Landnámabók's* opregning af en nordisk befolkning på godt 3.000 over de første 5 generationer, er befolkningen i 930 anslået til at have været mellem 20.000 og 35.000.¹¹ En fortsat befolkningsvækst kan imidlertid ses frem til 1095, hvor en folketælling, foretaget efter velstandsprincip¹², gav 4.560 tingskattebonder, på hvilket grundlag man har anslået den samlede befolkning på dette tidspunkt til 60-70.000. Til sammenligning hermed gav en folketælling i 1311 af skattepligtige bønder, foretaget efter samme princip, et tal på 3.800, hvilket angiver en nedgang i absolutte tal i den velstående del af befolkningen.¹³

6.2. Bosætningsstruktur:

Den oprindelige bosætningsstruktur på Island var spredt bebyggelse af individuelle gårdhusholdninger med store jordtilligender. En voksende befolkning frem til omkring år 1100, efterfulgt af en nedgang i de klimatiske og vækstmæssige betingelser, ændrede bosætningsmønstret og den sociale struktur. Der er tegn på opgivelse af tidligt opdyrkede områder, i form af levn af gærder og bebyggelse.¹⁴ Med stigende befolkningspres afløstes den tidlige spredte bebyggelse med individuelle gårde, af mere komplekse bebyggelser med hovedgårde og underliggende brug, og den tidlige periodes 2-delte sociale struktur, bestående af frie bønder og trælle, afløstes gradvis af et hierarki af jordejende bønder under ledelse af goder, og forskellige grader af frie bønder, forpagtere,

⁶ Jacobsen, 2005, s.290; Sigurdsson, 1988, s.30-34.

⁷ Holm, 1986, s.323-25.

⁸ Clover, 1988, s.149 & 181.

⁹ Pálsson, 1972. (Her fra: Jochens, 1995, s.86).

¹⁰ Thorgilsson. (Her fra: Hermannsson, 1930, s.62).

¹¹ Jón Lárussons konklusion er en befolkning på 35.000, på baggrund af en række skøn. (Her fra: Hastrup, 1985, s.169). Grethe Jacobsen vurderer tallet i år 930 til at være 23.000 og i år 1000 til omkring 33.000. (Jacobsen, 2005, s.289).

¹² En folketælling af frie bønder med tilstrækkelig formue til at være pligtige til betaling af tingskat (thingfararkaup). (Her fra: Hastrup, 1985, s.122-23).

¹³ Hastrup, 1985, s.169-71.

¹⁴ Jóhannesson, 1969, s.247; Byock, 2001, s.55; Hallgrímsdóttir, 1987, s.51-52.

og landarbejdere, samt en voksende gruppe af jordløse fattige.¹⁵ Lovkomplekset *Grágás*, der består af en samling af love, bestemmelser og retningslinier for accepteret adfærd i fristatstiden, er nedskrevet fra 1117-18 og afspejler den sociale udvikling i fristatstiden, med den jordejende gårdhusholdning som hjørnesten i det islandske samfund, til hvilken bopælsregistrering og arbejdstilknytning var lovpligtig for voksen befolkning uden jord og familieforpligtelse. Social kontrol og forsorg var lokalt forankret i sammenslutninger af jordejende bønder, som sogne (hreppir).¹⁶

6.3. Samfundsstruktur:

Det samfund der udvikledes på Island adskilte sig fra det landnámsbefolkningen kom fra, først og fremmest Norge. Fristatssamfundet var uden statsoverhovede og formel magtstruktur. Samfundet var opbygget omkring et system af gensidig afhængighed og tillid mellem frie bønder og goder, der også repræsenterede den religiøse forankring, og omkring et lovgivnings- og retssystem med opdeling af landet i retsdistrikter og årlige lovgivende forsamlinger for hele landet på Altinget. Altinget havde en samlende funktion for samfundet, og den fælles vedtagne sædvanelov blev retningsgivende for samfundet. Konfliktløsning og strafudmåling var fælles anliggende på lokale ting eller det årlige Alting. Retsforfølgelse, derimod, var henlagt til de berørte parter, der fandt støtte i slægtskabssystemet og godernes advokatur.¹⁷

I en fredelig tid frem til omkring år 1100 udvikledes fristaten. Grundlaget var et samfund, der i sit udgangspunkt var uden store sociale og magtpolitiske afstande og modsætningsforhold. Hvor det lykkedes i det første par hundrede år at bevare en acceptabel social og politisk balance, begyndte denne at røkke i det 12. århundrede af interne og eksterne kræfter, og presset voksede på den islandske samfundsmodel. Disse forhold påvirkede også grundlaget for kvinders stilling i fristatstiden.

7. Undersøgelse:

7.1. Kvinder i fristatstidens samfundsorden

Det sociale system i den islandske fristatstid byggede på et verdensbillede og en samfundsorden medbragt fra Norge, der var udvandringslandet for de fleste landnámsfolk af nordisk baggrund. Slægtskabssystem og ejendoms- og arveregler blev medbragt som "arv" fra Norge og tilpasset til de særlige islandske forhold af det sociale lag, der blev bestemmende for udformningen af det nye samfund, nemlig frie bønder af nordisk afstamning. Jeg har valgt at tage udgangspunkt i Kirsten Hastrups tolkning af den medbragte kosmologi, der havde indbygget en opdeling i Midgård og Udgård, og et tilsvarende samfundssyn bestemt af en skelnen mellem det sociale, som samfundet og det der var styret af loven, og det vilde og lovløse, som det der var udenfor. På samme måde opdeltet samfundet i en mandlig ydre sfære og en kvindelig hjemlig sfære.¹⁸ Kvindens plads, råderum og ansvarsområde lå inden for det hjemlige felt med forvaltning af husholdningens og slægtens behov og interesse, mens mandens virkefelt og funktion strakte sig ud i det offentlige rum

¹⁵ Hastrup, 1985, s.172-73.

¹⁶ Dennis et al., 1980, Konungsbók, §78 & s.247; Dennis et al., 2000, Konungsbók §234-235 + s.371.

¹⁷ Byock, 1988, s.70.

¹⁸ Hastrup, 1985, s.146-50. Hastrup trækker her en linie fra nordisk mytologi, med dens forestilling om Midgård og Udgård, og til islandsk opdeling af verden i civilisation og tryghed i forhold til det vilde og farlige, og innangards i forhold til útangards, repræsenteret ved kvindelig respektive mandlig sfære.

med økonomiske og politiske alliancer, varetagelse af sociale forhold i samfundet, og forsvar af slægtens interesse i forhold til disse. Arv og ejendom var slægtsbaseret i et egocentreret og bilateralt slægtskabssystem, i hvilket kvinden gennem ægteskab havde en central rolle for formidling af ejendom fra generation til generation og for netværksdannelse mellem slægter.¹⁹

7.1.1. Kvinders stilling som køn, race og klasse:

Kvinders samfundsmæssige rolle, råderum og indflydelse i den islandske fristatstid var bestemt af deres køn, herkomst og sociale klasse. En stor del af *Grágás* beskæftiger sig med ejendomsforhold og udlejning af jord. Afsnit, der berører kvinder direkte, fordeler sig på familielovgivning (herunder forlovelse og ægteskab), arvelovgivning, og lovgivning om forsørgerpligt over for pårørende.²⁰ Lovmaterialet beskæftiger sig imidlertid først og fremmest med kvinder i forhold til regulering af ejendom, nemlig kvinders rolle gennem ægteskab, som formidlere af socialt og politisk netværk, af adgang til ejendom, og som forvaltere af denne inden for deres tildelte sfære, husholdningen inden for husets 4 vægge (innan stokks). Lovene indeholder således bestemmelser om kvinders rolle til sikring af den jordejende klasses økonomiske, politiske og sociale interesser. Lovene blev skrevet ud fra et mandligt perspektiv. Det var den jordejende klasses repræsentanter, goderne, der udformede lovene, og det var i overvejende grad denne klasses behov der blev varetaget. Lovmaterialet beskæftiger sig også med udenomsægteskabelige forbindelser og arveforhold for uægte børn, men er stort set tavs om andre former for fast samliv og parforhold, som frilleforhold og fylgilag. Trælleforshold behandles og afspejler en holdning til race- og klasseforskel, selv om slaveri må anses at være erstattet af andre former for social lagdeling fra i hvert fald omkring år 1100.²¹ Lovmaterialets fokus på den jordejende klasse er således i overensstemmelse med *Landnámabók*'s fokus på den nordiske befolkningsgruppe. Lovenes beskæftigelse med lavere sociale lag og ansvar for socialt afhængige er oftest forbundet med gårdhusholdningernes forpligtelse over for ansatte, og med regulering af social byrde mellem jordejende bønder.

Fælles for kvinders stilling var en underordning under mandligt formynderi – under mandlige slægtninge, og ved giftermål under ægtemænd.²² Kvindens myndighedsalder var 20 år, og inden ægteskab kunne hun selv vælge til hvilken gårdhusholdning hun ville tilknyttes og bopælsregistreres.²³ Kvinden var berettiget til arv, men ikke til selvstændig disponering over arv, lige som hun heller ikke ser ud til selv at have kunnet vælge ægteskabspartner. Dog ser fraskilte kvinder og enker ud til at have haft en vis indflydelse på partner ved omgiftning.²⁴ Dette mener jeg kan hænge sammen med at kvinder inden for den jordejende klasse kunne få adgang til ejendom i eget navn i forbindelse med enkestand og skilsmisse. Der kunne dermed blive tale om en styrkelse af kvindens stilling.

¹⁹ Hastrup, 1985, s.102.

²⁰ Dennis et al., 2000.

Familielovgivning: Forlovelse, ægteskab og skilsmisse - 65 sider (Konungsbók s.53-95 + tillæg fra andre lovbøger s.267-88);

Arvelovgivning: 37 s.(Konungsbók s.3-28 + tillæg fra andre lovbøger s.240-50);

Lovgivning vedrørende forsørgerpligt over for pårørende: 42 s.(Konungsbók s.29-52 + tillæg fra andre lovbøger s.250-67).

²¹ Hastrup, 1985, s.172.

²² Dennis et al., 2000, Konungsbók §122 & 152.

²³ Dennis et al., 1980, Konungsbók §78.

²⁴ Jochens, 1995, s.27.

Kvinder var lige som mænd underkastet lovens bestemmelser og kunne ved overtrædelse af loven idømmes landsforvisning og fredløshed, men var samtidig under lovens beskyttelse mod seksuelle tilnærmelser og overgreb, og en række regler var indbygget i loven for særlig beskyttelse af kvinder under graviditet og sygdom.

Den jordejende klasse

Arve- og ægteskabsregler for den jordejende classes kvinder tjente slægtens behov for sikring af ejendom, økonomisk interesse og politisk indflydelse, og *Grágás* indeholder mange bestemmelser til regulering af ejendomsforhold og rettigheder mellem ægtefæller og slægter. Som ægtefødte var kvinder arveberettigede fra såvel fædrenes som mødrenes slægtslinie i et fastlagt system efter køn og nærhed til afdøde. Ægteskab forudsattes indgået mellem jævnbyrdige inden for samme sociale klasse eller kategori, og gennem ægteskab sikredes kvinder såvel medgift (heimanfylgja), modregnet i fædrene og mødrene arv, som brudepris (mundr) fra ægtemanden ved ægteskabets indgåelse. Denne ejendom, der forblev kvindens, administreredes af ægtemanden, men tilfaldt hende som enke, og ifølge en lovbestemmelse skulle kvindens underhold dækkes herfra.²⁵ Gifte kvinder kan således ses at have haft en selvstændig økonomi og være indgået i ægteskabet som en form for partnerskab.

Ægtemager var forpligtede for hinandens opretholdelse, men arvede ikke hinanden.²⁶ Dog kunne en kvinde gennem regler om bagarv overtage ejendom efter afdøde børn.²⁷ Gennem arveregler havde kvinder adgang til ejerskab af både gårdhusholdninger og godefunktion - godord, men måtte overlade til en mandlig repræsentant at fungere som gode. Gennem valg af tingmænd og politiske ledere kunne de imidlertid have indirekte indflydelse på politiske beslutninger. Efter samme retningslinier som lovbestemmelser om prioritering i arvefølge, nemlig en større arv til mandlige end til kvindelige medlemmer af slægten,²⁸ var også udgifter forbundet med forsørgerpligt og medgift til døtre fordelt mellem ægteparret, med en større økonomisk byrde lagt på mand end på kvinde.²⁹ Fuld arveberettigelse for børn var betinget af forældrenes formelle indgåelse af forlovelse og ægteskab, med betaling af brudepris. Ægteskab indebar et forpligtende kontraktforhold indgået mellem mandlige repræsentanter for de to slægter.³⁰ Indgåelse af ægteskab var dermed ikke et personligt, men et slægtsanliggende, og blev set som en verdslig foranstaltning. Den jordejende classes behov for bevaring af slægtsejendom beskyttedes gennem en række love der begrænsede arveret for børn født uden for ægteskabet, og gennem regler der diskriminerede mod indgåelse af ægteskab på tværs af sociale grænser og herkomst. Eksempler herpå er bestemmelse om en træls ret til drab ved sexuel overlast mod hans kvindelige partner, mens en fri mand kun kunne kræve bod for tilsvarende overlast mod en partner af trælleherkomst.³¹ På samme måde var konsekvensen for en fri nordisk kvindes ægteskab med en frigivet træll, at deres børn mistede ret til arv fra hende, og til støtte fra hendes slægt.³²

Trods kristendommens officielle indførelse på Island i år 1000, ser ægteskab ud til overvejende at have været en verdslig kontrakt med henblik på arv og ejendom til ind i 1100-tallet. Forbud mod ægteskab gjaldt for slægtskab inden for 7. led, efter 1217 inden for 4. led, og omfattede

²⁵ Dennis et al., 2000, tillæg 231.

²⁶ Dennis et al., 2000, Konungsbók §143; Sigurdardóttir, 1979, s.98.

²⁷ Dennis et al., 2000, Konungsbók §118 + tillæg 137 & 141.

²⁸ Dennis et al., 2000, s.2 & Konungsbók §118.

²⁹ Dennis et al., 2000, Konungsbók §154.

³⁰ Jochens, 1996, s.27.

³¹ Dennis et al., 1980, Konungsbók §90 & 111.

³² Dennis et al., 2000, Konungsbók §118.

blodsbeslægtet såvel som indgiftet, og under kristendommens påvirkning også åndeligt slægtskab.³³ Kirkens indflydelse var længe begrænset på Island, og kun langsomt slog det kristne ægteskabssyn igennem, med dets krav om samtykke og monogami.

Hvor kvinder inden for den jordejende klasse i fristatstiden ikke havde stor indflydelse på valg af ægteskabspartner men var underlagt mandlige formynderes præferencer, fastsatte loven mulighed for skilsmisse i en række tilfælde.³⁴ Tilsyneladende er initiativet til skilsmisse ofte kommet fra kvinder. Almindelig årsag ser ud til at have været utilfredshed med ægtemanden som seksualpartner.³⁵ Med kristendommen indførtes begrænsninger og krav om indhentelse af tilladelse fra biskoppen i en række tilfælde.³⁶ Var manden årsag til skilsmisseønsket var kvinden berettiget til at få med sig ud af ægteskabet såvel medgift som brudepris, samt en trediedel af forøgelsen af ægtefællernes samlede ejendom.³⁷ Efter lovmaterialet og sagaerne at dømme har skilsmisser og omgiftninger ikke været ualmindelige,³⁸ hvilket jeg mener kan hænge sammen med et underskud på potentielle kvindelige ægteskabspartnere, kvindens udsigt til økonomisk sikring ved skilsmisse, og også slægtens interesse i nye alliancer.

Kønsopdelingen i mandlig og kvindelige indflydelsesfære blev strengest håndhævet inden for den jordejende klasse. Den gifte kvindes råderum var begrænset til husholdningens domæne, men på grund af gårdhusholdningens karakter af selvforsynende enhed, bestående af en sammensat gruppe af medlemmer, har husmoderen inden for denne ramme haft en betydningsfuld rolle med ansvar for arbejde og produktion, til husholdningens eget forbrug og til salg. Antallet af stednavne og gårde med kvindenavne fra landnámstid og tidlig fristatstid antyder den selvstændighed og status der må have været forbundet med kvinder af nordisk baggrund. Efter vikingetidens ophør blev gårdhusholdningens produktion gennem hele fristatstiden en vigtig erstatning for sølv som betalingsmiddel. Særlig fik vadmelsproduktionen fra 1000-tallet betydning som eksportvare og betalingsmiddel for nødvendig import, og standarder for værdienheder blev fastsat i vadmæl, koværdi og anden husholdningsproduktion.³⁹ Der har derfor været spekuleret i vadmelsproduktionen og anden husholdningsproduktion som forklaring på en tilsyneladende højere status for kvinder på Island end i det øvrige Skandinavien i perioden.

Øvrige sociale lag

Den skarpe sociale opdeling der var i landnámstid og tidlig fristatstid mellem frie, jordejende bønder, hvoraf goder var at betragte som primus inter pares, og et socialt lag af ufri – trælle, udvikledes efterhånden til mere udflydende sociale grupperinger. Med en stigende befolkning, og ændringer i klima og miljø, steg presset på dyrkbar jord, som opdeltes i mindre brug. Den tidlige trællestand afskaffedes gradvis som ulønsom og indgik i nye kategorier af landbrugere og arbejdsfolk som knyttedes til hovedgårde.

I takt med gradvist ændrede vind- og vækstvilkår tiltog fattigdom og marginalisering. Voksende problemer med nød og omstrefjende fattigfolk – mænd så vel som kvinder – kan udlæses af lovbestemmelser der fordelte forsørgerpligt for nødstedte hos arbejdsduelige slægtinge eller den

³³ Dennis et al., 2000, Konungsbók § 144.

³⁴ Dennis et al., 2000, Konungsbók § 150 & 151.

³⁵ Jochens, 1995, s.60-61; Einarsdóttir, 1981, s.233; Sigurdardóttir, 1979, s.99.

³⁶ Dennis et al., 2000, Konungsbók §149.

³⁷ Dennis et al., 2000, Konungsbók §149, 150, 151 + tillæg 234 & 235; Einarsdóttir, 1983, s.233.

³⁸ Dennis et al., 2000, Konungsbók §150; Gunnarson & Kyrre, 2005, passim; Kålund, 1904, passim.

³⁹ Damsholt, 1984, s.81.

gårdhusholdning til hvilken arbejdsfolk var knyttede. Bestemmelser fastlagde det lokale sogns forsorgsforpligtelse for sognets nødstedte og dets mulighed for afvisning af tilstrømmende fattige udefra.⁴⁰

Grágás indeholder bestemmelser om et minimum af økonomiske forhold for tilladelse til ægteskab (svarende til 720 alen vadmel, eller 20 års arbejde for en jordløs arbejder), lige som skilsmisse kunne påtvinges et par der ikke kunne forsørge sig selv,⁴¹ - en regel, der senere blev ophævet under påvirkning af kirken.⁴² Det fremgår her, at ægteskab i fristatstiden søgtes begrænset blandt fattigfolk med henblik på begrænsning af forsørgerbyrde hos gårdhusholdninger og sogne. Samtidig antyder en bestemmelse om mulighed for tvangskastrering af omstrejfende vagabonder, at disse betragtedes som uden for samfundet og lovens beskyttelse.⁴³ Lige som lovmaterialet giver et billede af social bevidsthed og ansvarlighed over for sociale problemer, giver det også et billede at et stigende problem med social stratificering og marginalisering.

Med sin fokus på ægteskabet repræsenterer *Grágás* den jordejende klasse og dens behov for regulering af adgang til ejendom og ressourcer. Med økonomisk begrænsning i mulighed for ægteskab blandt folk i de lavere sociale lag, og et tilsvarende begrænset behov hos denne gruppe for lovmæssig regulering af ejendom og arv, må det antages at uformelle parforhold her har været almindelige, både som permanente frille-lignende forbindelser efter fælles overenskomst (fylgja at lagi), og som mere løse forbindelser. Både *Grágás* og sagaer er fulde af eksempler på at sådanne forhold var almindelige i fristatstiden, ligesom sagaerne antyder at træk kvinder og kvindelige tjenesefolk (gridkona) har stået til rådighed seksuelt for husbonde og gæster.⁴⁴ For den jordejende klasse var det almindeligt med frilleforhold, parallelt med ægteskabelige forhold. Disse mere langvarige, eller permanente parforhold udviklede sig i den sene del af fristatstiden som et politisk betonet, strategisk alternativ eller komplement til ægteskab for den jordejende klasse.

7.1.2. Hovedtræk af kvinders stilling i fristatstiden:

Kvinders stilling i fristatstiden var forbundet med ejendomsforhold af jord og opretholdelse af slægtens anseelse. Som sådan er kvinders status og ære blevet holdt i hævd og beskyttet mod angreb. Kvinder var en del af slægtens kapital. Krænkelser af kvinder og deres reproduktionsevne var en krænkelser af slægtens kapital, og kompensation kunne kræves af kvinders mandlige formyndere, som slægtens repræsentanter i samfundets ydre sfære.

Kvinder inden for den jordejende klasse ser ud til at have haft en vigtig rolle, samfundsøkonomisk og for gårdhusholdningens opretholdelse, inden for deres hjemlige råderum, innan stokks. Samtidig ser denne samfundsklasses kvinder også ud til at have haft en vis indflydelse på hævning af slægtens anseelse, gennem påvirkning af dens mandlige repræsentanter. Denne særlige rolle for kvinder uden for formelt tildelte funktioner er af bl.a. Jesse Byock blevet forklaret med, at kvinder i modsætning til mænd ikke ser ud til at have fået del i kompensation fra retslige kompromiser af konflikter, og dermed har lagt større vægt på opretholdelse af slægtens og egen ære, og på hævn og genoprejsning.⁴⁵ Kvinder kan således ses indirekte at have haft del i den udøvende magt, der i fristatstiden var overladt til de involverede parter.

⁴⁰ Dennis et al., 2000, Konungsbók §128 & §234 + tillæg 181 & 218.

⁴¹ Dennis et al., 2000, Konungsbók §148; Byock, 1999, s.257.

⁴² Dennis et al., 2000, tillæg 232.

⁴³ Dennis et al., 2000, Konungsbók §254.

⁴⁴ Jochens, 1995, s.35.

⁴⁵ Byock, 2001, s.202; Sawyer, 2002, s.67-68.

Sammenlagt ser der ud til at være en uoverensstemmelse mellem lovmaterialets forholdsvis begrænsede rolle og rettigheder tildelt gifte kvinder, og den samfundsmæssige betydning de synes at have haft inden for gårdhusholdningens sfære, slægtssystem og ejendomsformidling, ikke mindst i den tidlige del af fristatstiden, hvor kvinder på grund af mænds fravær fra Island ofte i perioder var eneansvarlige for husholdningernes produktion og drift. En forklaring på forskel mellem en de jure og en de facto stilling for kvinder inden for den jordejende klasse i fristatstiden kan søges i en række forhold. Som fremholdt af Carol Clover,⁴⁶ mener jeg at en forholdsvis høj status for kvinder inden for den jordejende klasse kan have været forbundet med et underskud af kvinder, i absolutte tal og som mulige og tilladte ægteskabsforbindelser blandt jævnbyrdige slægter. Et tegn på kvindeunderskud og en forholdsvis stærk stilling for gifte kvinder inden for den jordejende klasse kan være en tilsyneladende almindelig forekomst af skilsmisser og omgiftninger,⁴⁷ i hvert fald i tidlig fristatstid. En uoverensstemmelse i billederne af juridisk begrænsning og på samme tid status, handlekraft og myndighed hos kvinder kan også, som Kirsten Hastrup har argumenteret i sin skelnen mellem ”ude” og ”inde”, hænge sammen med fristatssamfundets opdeling i en mandlig indflydelsessfære i det ydre, offentlige rum, og kvindelig indflydelse på det hjemlige, eller private område. Også Ólafía Einarsdóttir har været inde på en skelnen mellem mangel på indflydelse for kvinder i den offentlige struktur, og en stærk stilling i varetagelsen af gårdhusholdningens drift og økonomi.⁴⁸ De islandske love udarbejdedes i det ydre rum, af mænd der repræsenterede den jordejende klasse, og var udtryk for hvordan de syntes samfundet burde se ud, mens slægtsagaernes kvinder markerede deres selvstændighed og styrke på det hjemlige område, i forhold til mænd, og i deres parforhold. Knaphed på kvinder, sammenholdt med deres økonomiske rolle for gårdhusholdningernes drift, og betydning for ejendomsformidling og alliancenetværk må have bidraget til status, og jeg finder, at dette på en overbevisende måde forklarer forbindelsen mellem de to forskellige billeder af kvinder i fristatstiden.

Gifte kvinders status i fristatstiden er ofte blevet sat i forbindelse med den økonomiske betydning af vadmelsproduktion, bl.a. af Nanna Damsholt, Ólafía Einarsdóttir, og Helgi Thorláksson.⁴⁹ Jeg mener ikke vadmelsproduktion isoleret kan påvises at have ført til særlig status for kvinder, men den har sandsynligvis på et generelt plan bidraget til status for den jordejende classes kvinder. I arbejdsfordelingen mellem kvinder og mænd havde disse ansvar for vadmelsproduktionen, men mænd havde kontrol over den færdige vare. Selve vævearbejdet blev for en stor del udført som lavt betalt arbejde af professionelle væversker, på linie med andet arbejde udført af husholdningens kvindelige arbejdsflok. Gifte kvinder var som ansvarlige for husholdningen også arbejdsgivere for vadmelsproduktionen, men menes ikke selv at have været beskæftiget med arbejdet i vævestol.⁵⁰ Vadmelsproduktionen ser ud til at have været et af gårdens produkter, på linie med gårdens øvrige produktion til husholdningens forbrug og til salg, og kvinders status og respekt synes snarere knyttet til ansvar for husholdningen generelt end til vadmelsproduktion specifikt.

Den islandske samfundsorden i fristatstiden var defineret af, og for, den nordiske og jordejende klasse. Beskrivelse af kvindens rolle og stilling, som den fremgår af sagaer og lovmateriale⁵¹, går i

⁴⁶ Clover, 1988, s.178-80.

⁴⁷ Dennis et al., 2000, passim; Gunnarson & Kyrre, 2005, passim.

⁴⁸ Einarsdóttir, 1983, s.236.

⁴⁹ Damsholt, 1984, s.81-85; Einarsdóttir, 1983, s.234; Thorláksson, 1981, 59-62.

⁵⁰ Thorláksson, 1979, s.52.

⁵¹ Dennis et al., 2000, passim; Gunnarson & Kyrre, 2005, passim; Kålund, 1904, passim.

høj grad ud fra kvinder inden for denne klasse, hvis status for en stor del hidrørte fra deres betydning for bevaring af ejendom og slægtens anseelse. Med en uddybning af sociale og økonomiske forskelle i løbet af fristatstiden blev samfundsbilledet mere komplekst, og kvinders vilkår blev i stigende grad bestemt af social og økonomisk situation.

Den kristne kirkes stilling på Island var afhængig af verdslig lovgivning fristatstiden igennem, og skønt kirkens folk havde indflydelse på lovgivning om ægteskab, arv og kvinders forhold iøvrigt, ser det ikke ud til at denne lovgivning er blevet fulgt, hvis den var i konflikt med økonomiske og politiske interesser i den eksisterende samfundsstruktur. Først fra slutningen af 1100-tallet anses kirken for at begynde at få gennemslagskraft i samfundet. Af betydning for kvinders stilling medførte kirkens ideal og gradvise indflydelse en understregning af ægteskabet som et sakramente, krav om monogami og samtykke, og begrænsning af skilsmisse. Jenny Jochens har betegnet denne gradvise udvikling som et skift fra et verdsligt syn på ægteskab som kontrol over ejendom, til et kristent syn som kontrol over seksualitet.⁵²

7.2. Fristatens sidste tid: Kvinder i et samfund under forandring

I den sidste del af fristatstiden ændredes det grundlag på hvilket fristaten hvilede. Godernes indflydelse byggede på horisontale relationer. Den balance og gensidige afhængighed mellem goder og jordejende bønder, der frem til 1100-tallet holdt en magtkoncentration i skak, afløstes mod slutningen af fristatstiden af en tiltagende koncentrering af magt over territorier hos et fåtal storgoder og deres slægter, og dannelse af en ny magtgruppe, storbønderne, på bekostning af en gruppe jordejende bønder, der sank ned i de lavere sociale grupper af forpagtere, husmænd og landarbejdere. Hvor det store flertal af bønder i 1100 var selvejende, var antallet af skattebønder omkring 1300 faldet med 20%.⁵³ Samtidig udhuledes retssystemet med dets vægt på konsensus og accept af kompromis. Opvisning af magt blev i højere grad udslagsgivende for retsafgørelser og erstattede tidligere demokratiske elementer og gensidig forpligtelse i relationer mellem bønder og goder.⁵⁴

7.2.1. Kirkens indflydelse på samfundsforandring:

Ifølge Einar Ól. Sveinsson havde kirken en gennemgribende indflydelse på udviklingen i fristatens sidste tid – herunder på ejendomsforhold, på parforhold, og på kvinders stilling i samfundet.⁵⁵ Gennem kirkens krav på kontrol over kirkeejendom, og tilegnelse af slægtsejendom i form af gaver, skabtes et øget pres på jord og en konfrontation mellem gammelt syn på jord som tilhørende slægten og det latinske syn på jord som privat ejendom. Goders tab af indkomst fra kirkeejendom medførte at de i stigende grad rettede opmærksomheden mod sikring af territorial indflydelse. Slægtens betydning søgtes af kirken nedtonet til fordel for individuel frelse og kristen ydmyghed, og blandt den islandske magtelite udskiftedes efterhånden hedensk etik, kollektivitet og uafhængighed med kristen etik, individualisme og orientering mod udefra kommende strømninger og magtinteresser, som den norske krone og den kristne kirke.⁵⁶

I modsætning til Sveinssons syn på kirken som vigtig medvirkende årsag til underminering af fristatens grundlag, fremhæver Hastrup udvikling af en række interne, og indbyggede

⁵² Jochens, 1995, s.166.

⁵³ Sveinsson, 1953, s.55.

⁵⁴ Byock, 2001, s.185-86; Hastrup, 1985, s.230-31.

⁵⁵ Sveinsson, 1953, s.34 & 60-61.

⁵⁶ Sawyer, 2002, s.80; Sveinsson, 1953, s.34.

uoverensstemmelser i den sociale struktur, der under påvirkning af eksterne forhold efterhånden tippede balancen mellem de vertikale og horisontale principper, der styrede samfundssystemet. Kirkens rolle var, ifølge Hastrup, kun en af flere faktorer, der tilsammen fjernede fristatens forudsætninger. Forsøg på retablering af balance i form af lovændringer medvirkede efterhånden til en optrapning af forskydninger i samfundssystemet og til udhulning af lov og forfatning.⁵⁷ Kirkens sene indflydelse på Island faldt sammen med fristatens afviklingsperiode og ændringer i magtstruktur, og jeg finder den må ses som en medvirkende faktor, men ikke som en hovedårsag til fristatens fald. For kvinders samfundsmæssige stilling og betydning for ejendomsforhold og slægtsforhold kom kirken og kristendommens gennembrud imidlertid til at få stor indflydelse. Jeg mener der her må skelnes mellem årsager til fristatens fald, og ændringer i kvinders samfundsmæssige stilling.

7.2.2. Nye samlivsformer:

Frilleforhold var almindelige, og almindeligt accepterede i den islandske fristatstid i alle samfundslag, men fik i fristatens sidste tid en ny, politisk dimension. Med tiltagende magtkamp, manifesteret i territorial kontrol, fik kvinder en ny rolle i formidling af alliancer på tværs af sociale grænser for styrkelse af magteliten, nemlig gennem etablering af frilleforhold mellem goder og storbonde- eller bondefamilier – alliancer, der kunne være til fordel for begge parter, hvor frille med familie kunne løftes op socialt og materielt, og goder kunne sikres loyal politisk støtte og opbakning gennem frillekontrakter med bondeslægter. Audur Magnúsdóttir peger på, at hvor indgåelse af ægteskab blev et stadig vigtigere redskab for stormænd, for opnåelse af forsoning mellem jævnbyrdige slægter, og for udvidelse af magtområde, medførte den geografiske udvidelse og koncentreret af magt på færre hænder et øget behov for udbygning af netværk og tilknytning af pålidelig og forpligtende støtte, som søgtes dækket i form af venskabskontrakter (vinfengi) og etablering af kunstige slægtskabsnetværk gennem frilleforhold. På grund af bønderes entydige fordel af nær forbindelse til magtfulde folk, kunne en sådan alliance være mere stabil og pålidelig for goder og storbønder end slægtsbaserede netværk, fordi overlapninger i slægtskabsbånd kunne medføre loyalitetskonflikter.⁵⁸ Mens frilleforhold ikke nævnes direkte i *Grágás*, omtales de ofte i *Sturlunga saga*⁵⁹, der som en samtidig beretning om fristatstidens sidste tid må betragtes som et mentalhistorisk dokument vedr. syn på ægteskab og udenomsægteskabelige forbindelser. Frilleforhold var karakteriserede af at være vertikale relationer på tværs af sociale lag, der var indgået med godkendelse fra mandlige repræsentanter for kvindens slægt. De var let opsigelige og indeholdt som regel ikke noget økonomisk element, men gensidig forpligtelse og løfter om støtte. Gennem formynderskab over frillebørns mødrene arv kunne faderen imidlertid opnå kontrol over denne ejendom,⁶⁰ og gennem børn øgedes frillens sociale status.⁶¹

Kirkens krav om monogami udgjorde en konflikt mellem på den ene side tradition og strategiske hensyn i den islandske samfundsstruktur, og på den anden side et kristent syn på ægteskabet, og mødte længe modstand fra den jordejende klasse. Efterhånden som kirkens indflydelse voksede fra 1100-tallet kunne sådanne konflikter medføre, at goder og bønder fravalgte ægteskab for undgåelse af indblanding og repressalier fra kirkens side. Oddaverjar slægten er et eksempel på bevidst brug af ægteskab og frilleforhold i magtstrategisk øjemed. Dets overhovede i slutningen af 1100-tallet, Jón Loftsson, måtte på krav fra biskop Thorlákr Þórhallsson skille sig af med sin mangeårige frille. To

⁵⁷ Hastrup, 1985, s.229-31.

⁵⁸ Magnúsdóttir, 2001, s.63.

⁵⁹ Kålund, 1904, passim.

⁶⁰ Magnúsdóttir, 2001, s.60.

⁶¹ Karras, 1990, s.157.

af hans sønner undlod at gifte sig, men havde adskillige friller.⁶² For udbygning af magt var det en bevidst strategi i slægten at bortgifte døtre uden for herredet med henblik på etablering af alliancer, mens sønner giftede sig med lokale bondedøtre eller tog friller. Jón Loftssons fostersøn, Snorri Sturluson, er ligeledes kendt for sin bevidste brug af ægteskaber og frilleforhold med henblik på sikring og udvidelse af ejendom og indflydelsessfære.⁶³

Inden for præstestanden var ægteskab almindelig på Island i fristatstiden. Efter indførelse af forbud mod præsteægteskab i 1237 ændredes præsters samlivsrelationer til ikke-kirkelig indgåelse af aftaler mellem socialt og økonomisk jævnbyrdige parter (fylgilag), der menes at have indebåret både økonomiske transaktioner og formel skilsmisse. Fylgilag synes i en tidlig periode i højere grad end frilleforhold at være indgået uden slægtnings indblanding, og kan i så fald have omfattet enker og fraskilte kvinder, der havde større indflydelse på valg af partner.⁶⁴ Denne type kontrakter, der også har været indgået inden for bondestanden, udviklede sig efterhånden til mere formaliserede kontrakter mellem formyndere for de to parter.⁶⁵ Til forskel fra frilleforhold var fylgilag altid en monogam forbindelse.⁶⁶ Lige som den islandske kirke ser ud til at have udvist en vis tolerance over for monogame frilleforhold og fylgilag, mod betaling af bod for hvert barn født, synes arveregler at være blevet mere rummelige for børn af monogame frille- og fylgilagsforhold, i modsætning til horebørn, dvs. kirkens kategori for børn af friller der havde en relation med en gift mand.⁶⁷ Kirkens tolerance over for monogame ikke-ægteskabelige parforhold skal måske ses på baggrund af en stadig mangel på præster og en tradition for præstekald inden for samme familier – dvs. et vist behov for reproduktion af præster, set fra kirkens synsvinkel. Afhængig af økonomisk og social status synes friller og fylgikoner i det islandske samfund at have været fuldt accepteret af lægmænd. Mens fylgikoner ikke havde nogen politisk rolle, havde frilleforhold betydning i den politiske magtkamp.

En ændret magtstruktur i den sidste del af fristatstiden, hvor det gamle godesystems relationsbaserede magt udskiftedes med ny territorialbaseret magt og en øget afhængighed af den norske krone, endte med Islands underlæggelse under Norge i 1262/64. Den islandske overklasse ændredes dermed fra et slægtsaristokrati til et aristokrati i den norske konges tjeneste, og synet på jord ændredes fra slægtseje til privat ejendom.⁶⁸ Ændring i magtstruktur og syn på slægtsejendom medførte også ændringer i social struktur og i kvindens status og betydning som formidler af alliancer gennem ægteskab og frilleforhold. Med bortfald af behovet for alliancer for magtudøvelse, forsvandt den politiske betydning af frilleforhold, og kirkens krav om monogami begyndte langsomt at vinde gehør på Island som hensigtsmæssig for sammenhold på privat ejendom. Fylgilag forblev imidlertid fortsat praksis frem til Reformationen, og indtog en stilling som en form for borgerligt ægteskab.

⁶² Kålund, 1904. (Her fra: Magnúsdóttir, 2001, s.48-56).

⁶³ Kålund, 1904, s.248, 294 & 333-335.

⁶⁴ Magnúsdóttir, 2001, 117-18.

⁶⁵ Magnúsdóttir, 2001, s.180.

⁶⁶ Magnúsdóttir, 2001, s.111-18.

⁶⁷ Dennis et al., 2000, tillæg 137; Magnúsdóttir, 2001, s.89 & 109-10.

⁶⁸ Magnúsdóttir, 2001, s.213.

7.3. Status ved fristatens ophør: forhold af betydning for udvikling af kvinders stilling i fristatstiden:

Det er blevet hævdet, bl.a. af Carol Clover, at et underskud af kvinder bidrog til en højere selvstændighed og status på Island end i det øvrige Skandinavien, kombineret med den centrale rolle kvinder havde inden for den jordejende klasse for formidling af alliancer og ejendom.⁶⁹ Jeg finder det rimeligt at antage, at kvinder af nordisk herkomst i udgangspunktet har haft en forholdsvis stærk stilling som nybyggere, frigjort fra den gamle kulturs hierarki og netværk. Måske har der også i beslutningen om udvandring til Island ligget en vis selektion af en selvstændig befolkning? Det er imidlertid vigtigt at erindre at denne status må have været reserveret frie kvinder af nordisk herkomst, og i kraft af deres rolle som formidlere og forvaltere af ejendom og slægtsalliancer.

Nybyggersamfundets betingelser, med selvforsyning på spredt beliggende gårde, og den gifte kvinde som ankerperson i husholdningerne i perioder under mandens fravær, må have bidraget til en stærk reel, om ikke formel status for gifte kvinder inden for den jordejende klasse. Hvor grænser i det sociale hierarki, og i økonomisk og politisk betydning, i den tidlige periode gik mellem fri og ufri, udviklede de sig mod slutningen af fristatstiden til at være bestemt af ejendomsforhold og nedstamning, som forudsætning for mænds magt. Kvinder bidrog hertil gennem ægteskab eller alternative parforhold, og deres status og betydning var afhængig heraf. Den forholdsvis stærke stilling som kvinder havde inden for den jordejende klasse i fristatstiden, i forhold til Norge og øvrige Europa, mener jeg har kunnet opretholdes i kraft af Islands isolerede beliggenhed, spredte bebyggelse som bondesamfund, og selvforsyningsøkonomi. Da Island begyndte at blive en del af Europa i 1200-tallet, ændredes også kvinders stilling i samfundet gradvis. Jeg forbinder dermed kvinders stærke stilling med en demokratisk og horisontal orientering i fristatens samfundsorden.

Forskere har foreslået, at baggrunden for det islandske frillevæsen lå i en mangel på kvinder og afhjælpning heraf med keltiske trællekvinder, der efter slaveriets ophør kom til at indgå i Islands lavere sociale lag.⁷⁰ Efter sagalitteraturen at dømme,⁷¹ har det i fristatstiden tilsyneladende været statusbetonet og almindelig praksis blandt den jordejende klasse at have parallelle parforhold. Behovet for kvindelig arbejdskraft i gårdhusholdningerne ser ud til at have været konstant året rundt, med bl.a. vadmelproduktion, og ansættelsesvilkår har været regulerede i lovgivningen.⁷² Med en arbejdsmæssig koncentration af kvinder i gårdhusholdningerne kan man forestille sig at der kan have været mangel på partnere for mænd i de lavere sociale lag, og parforhold ser her ud til at have været monogame. På grundlag af den befolkningsmæssige sammensætning, som nyere forskning har peget på, nemlig et muligt underskud på kvinder af nordisk herkomst, finder jeg i dette forhold en naturlig forklaring på frillevæsenets udvikling på Island, fra en tidlig social stilling, der kunne sammenlignes med en trælkvindes, til en politisk ressource i en kamp om ejendom og magt, afhængig af økonomisk og social stilling. Med den begrænsede befolkning på Island og ættelisters restriktioner for indgåelse af ægteskab⁷³, kan det i tidens løb have været svært at finde tilladte og jævnbyrdige ægteskabspartnere. Frilleforhold ser ikke ud til at have været underlagt de samme slægtskabsbegrænsninger, og kan derfor have været et alternativ til ægteskab, men uden

⁶⁹ Clover, 1988, s.178-80.

⁷⁰ Jacobsen, 2005, s.301.

⁷¹ Gunnarson & Kyrré, 2005, passim; Kålund, 1904, passim.

⁷² Magnúsdóttir, 2001, s.201; Einarsdóttir, 1983, s.234-35; Dennis et al., 2000, §78; Thorláksson, 1981, s.54-55.

⁷³ Det samlede antal personer som det, på grund af slægtskab, ikke var muligt for den enkelte at indgå ægteskab med, og som havde rettigheder og forpligtelser i forhold til det enkelte slægtsmedlem.

overførsel af ejendom. Hvor kvinder inden for ægteskabet således var betydningsfulde formidlere af ressourcer inden for slægten og som forbindelsesled horisontalt mellem slægter, fik friller i den sene del af fristatstiden politisk betydning for etablering af vertikale bånd mellem goder og bønder, og for styrkelse af magteliten.

Det bilaterale og egocentrerede slægtskabssystem, der var gældende på Island i fristatstiden, medførte en individualisering af slægtskab. På grund af variation og ændring i slægtskabs-sammensætning hos de enkelte medlemmer af familiegrupper blev slægten potentielt svag i mere langvarige konfliktsituationer, og kvinders betydning steg som formidlere af sociale og økonomiske alliancer. Trods kvinders underordning under normer skabt af mænd og under mandligt formynderi, og trods rollefordeling mellem hjemlig og offentlig sfære, indgik kvinden i ægteskab som partner og ikke som ejendom, og kvindens selvstændige økonomiske grundlag understregede en vis jævnbyrdighed i ægteskabet, som ikke eksisterede i frilleforhold. Alt tyder på, at kvinden inden for den jordejende klasses ægteskab i fristatstiden har haft status og indflydelse i den hjemlige sfære og betydning for regulering af ejendom og arv, og at frillevæsenet i fristatens sene del fik en statusgivende og politisk vigtig funktion for bondeslægter i overklassens kamp om magt og kontrol over ejendom.

Status og samfundets agtelse var for kvinder, så vel som for mænd, knyttet til slægtsforhold og adgang til jordejendom. Kvinders samfundsmæssige status hang snævert sammen med formidling af ejendom og netværk, og lovgivning for arv og ægteskab varetog slægtens interesse i ejendomsforhold. Ændring fra et slægtsbaseret syn på ejendom til privateje gav plads for en politisk rolle for frillevæsen, men medvirkede samtidig til opbrud i fristatens samfundsstruktur og til en uddybning af social stratificering. Tabere i koncentreringen af magt og ejendom hos et fåtal blev den store del af den islandske befolkning, der mistede indflydelse på egen situation og blev genstand for forarmning.

Ved fristatstidens ophør og Islands underlæggelse under den norske krone svækkedes den islandske kvindes stilling under påvirkning af interne så vel som eksterne forhold. Ud over en svækket familiemæssig stilling som følge af ændring i slægtsejendom, bidrog forringede økonomiske og sociale forhold, samt kirkens påvirkning, til begyndelse på marginalisering og negativt syn på kvinden.

7.4. Konklusion

Mit udgangspunkt for opgaven har været en forestilling om at der i den islandske fristatstid var en positiv sammenhæng mellem ejendomsforhold, slægtsforhold og kvinders samfundsmæssige betydning. Dette billede mener jeg at have fået bekræftet for kvinder inden for det sociale lag der repræsenteres af den jordejende klasse, og for perioden frem til midten af 1100-tallet, hvor en ændring af den sociale struktur tog sin begyndelse i det islandske samfund. Til undersøgelsen har der således måttet tilføjes en social dimension i forbindelse med et tidsperspektiv. En ændring fandt sted i slutningen af fristatsperioden fra slægtsbaseret til privat ejendom, og fra et samfund bygget på horisontale relationer til et hierarkisk samfund. Kvinders rolle som formidlere af slægtsalliancer og netværk gennem ægteskab slog ikke længere til i en voksende kamp om territorial kontrol. I denne situation fik frillevæsenet en ny politisk rolle for magtelitens sikring af alliancer i kampen om kontrol over ejendom. Trods den islandske kirkes fordømmelse af frilleforhold, fik disse en stigende betydning i fristatens sidste århundrede, parallelt med, eller som alternativ til ægteskab. Inden for bonde- og præstestanden udvikledes en anden form for ikke-ægteskabeligt parforhold, nemlig

fylgilag, og hvor frilleforhold mistede sin politiske betydning efter Islands underlægning under den norske krone, fortsatte fylgilag som tolereret samlivsform efter kirkens gennemførelse af forbud mod præsteægteskaber.

Magtpolitisk brug af parallelle samlivsformer i fristatens slutfase berørte kvinder tilhørende den jordejende klasse. Det var inden for denne gruppe der var gensidige fordele at hente ved indgåelse af alliancer, og det var hos denne gruppe der var mulighed for styrkelse af økonomisk, politisk og social stilling ved forbindelse til magtfulde folk. For en stor del af den islandske befolkning medførte fristatens slutfase og opløsning imidlertid en økonomisk og social degradering og en placering uden for den jordejende klasses sociale kategori og status. En social lagdeling startede tidligt på Island på grund af voksende pres på landets ressourcer, og forstærkedes i fristatstidens sidste tid. Koldere klima og dårligere betingelser for handel, herunder fald i vadmelsprisen, medvirkede til forringede levebetingelser generelt. Ændringer i social struktur og ejendomsforhold medvirkede til en yderligere uddybning af fattigdom hos de lavere sociale kategorier.

Ændringer af kvinders samfundsmæssige stilling i fristatstiden var et resultat af ændringer i fristatens samfundsorden. I fristatens samfundsorden ser jeg en mulig forklaring på den forholdsvis stærke stilling islandske kvinder havde inden for den jordejende klasse, sammenlignet med det øvrige Skandinavien – nemlig kvinders betydning for vedligeholdelse af balance i samfundet mellem tendens til polarisering og demokratiske elementer, og mellem offentlig og hjemlig sfære – gennem deres formidling af slægtsejendom og alliancer, og gennem deres økonomiske rolle i gårdhusholdningerne, kombineret med deres rolle som knap ressource. Der bliver således en forbindelse til såvel Kirsten Hastrups beskrivelse af forholdet mellem vertikale og horisontale principper i samfundsstrukturen, som til Carol Clovers synspunkter på forholdet mellem stuktural og dyadisk indflydelse. Ændring af magtstruktur og fristatens opløsning faldt sammen med kristendommens endelige gennembrud på Island, og resulterede i ændrede forudsætninger for kvinders stilling. Med fristatens sammenbrud svækkedes kvindens stilling generelt som resultat af politiske, økonomiske og ideologiske forandringer. Jeg finder at en belysning af kvinders stilling i fristatens samfundsorden kan give mening med anvendelse af bl.a. Kirsten Hastrups og Carol Clovers perspektiver på forholdet mellem vertikale og horisontale principper i samfundsstrukturen, og forskel mellem stuktural og dyadisk indflydelse.

8. Sammenfatning

Opgaven har fokuseret på kvinders samfundsmæssige stilling og betydning i fristatstiden, samt ændringer i denne, ud fra en undersøgelse af kvinders stilling i forhold til ejendom, slægtskab og civilstand, og udvikling af denne over tid og i forhold til social stand. Undersøgelsen hviler på et studie af kvinders rolle og vilkår som de fremgår af samtidigt kildemateriale, og som materialet er blevet tolket i tidligere forskning. Fokus ligger på den jordejende klasses kvinder og den rolle de spillede i slægt og samfund. En sammenfatning af undersøgelsen og mine konklusioner kan pege på

- *Samfundsmæssig påvirkning af kvinders rolle og vilkår i fristatstiden - og begrundelse herfor:*
  - Kvinders samfundsmæssige betydning i Islands fristatstid skelner mellem
    - en tidlig periode fra år 930 til 1100-tallet, i hvilken kvinder indgik som en del af fristatens sociale struktur, bestemt af køn, herkomst og social klasse, og i hvilken der var en positiv sammenhæng mellem ejendomsforhold, slægtsforhold, og kvinders samfundsmæssige betydning, - og

- fristatstidens slutperiode fra 1100-tallet til fristatens ophør i 1262/4, der var præget af samfundsforandringer, som påvirkede kvinders stilling.
- Fælles for kvinders stilling var en underordning under mandligt formynderi.
- I fristatens tidlige periode var kvinders status og betydning knyttet til deres rolle gennem ægteskab. Ægteskab var et verdsligt anliggende og tjente den jordejende klasses behov for regulering af adgang til ejendom, ressourcer og alliancer. En tidlig social lagdeling mellem frie bønder og trælle udvikledes gradvis til en differentieret social lagdeling baseret på ejerskab til jord, med en overklasse af jordejende bønder af nordisk herkomst. I en slægtsbaseret økonomi var kvinder en del af slægtens kapital, og deres stilling og status var forbundet med ejendomsforhold af jord og deres rolle som formidlere af socialt og politisk netværk, adgang til ejendom, og som forvaltere af denne inden for gårdhusholdningen. Rolle, råderum og indflydelse for den jordejende klasses kvinder lå inden for det hjemlige felt med forvaltning af husholdningens og slægtens behov og interesser. Ægteskab forudsattes indgået mellem jævnbyrdige parter, og var en verdslig kontrakt og et slægtsanliggende med henblik på regulering af arv, ejendom og alliance. I ægteskabet kan kvinder ses at have haft en selvstændig økonomi, lige som de også indirekte kan have haft indflydelse på politiske beslutninger og hævvelse af slægtens anseelse, gennem påvirkning af dens mandlige repræsentanter.
  - En mulig forklaring på forskel mellem en de jure og de facto stilling for fristatens kvinder finder jeg i en knaphed på kvinder af nordisk herkomst, og i fristatssamfundets skelnen mellem en mandlig indflydelsessfære i det ydre, offentlige rum, og kvindelig indflydelse på det hjemlige, eller private område. Jeg forbinder kvinders forholdsvis stærke stilling med deres rolle som formidlere af ejendom og netværk, samt ansvar for husholdningens drift og produktion innan stokks. Kvinders tilsyneladende større indflydelse i Islands fristatstid end i samtidens øvrige Skandinavien mener jeg må forklares bl.a. i den demokratiske og horisontale orientering i fristatens samfundsorden, samt i Islands isolerede beliggenhed, spredte bebyggelse og selvforsyningsøkonomi. Med Islands tilnærmelse til Europa i 1200-tallet ændredes også kvinders stilling i samfundet.
  - Jeg finder, at den økonomiske betydning af gårdhusholdningens produktion generelt kan have bidraget til status for den jordejende klasses kvinder, snarere end ansvar for en specifik produktion, som vadmel.
  - I fristatens sidste tid ændredes forudsætningerne for kvinders stilling som følge af gradvis opløsning af fristatstidens samfundsorden, herunder slægtsbaseret ejendom og behov for alliancer. Under påvirkning af ydre forhold undermineredes samfundssystemet af interne, indbyggede uoverensstemmelser i den sociale struktur. Kirkens indflydelse medvirkende hertil, og til en gradvis svækkelse af den islandske kvindes stilling.
  - Under kirkens gradvise påvirkning ændredes synet på ægteskab fra en verdsligt syn på ægteskab som kontrol over ejendom, til et kristent syn som kontrol over seksualitet.
  - Kirkens syn på ægteskabet som et sakramente, og krav om monogami, stødte mod tradition og strategiske hensyn i den jordejende klasse, og kunne medføre fravalg af ægteskab for undgåelse af kirkens repressalier.
  - En naturlig forklaring på frillevæsenets eksistens og udvikling på Island kan findes i et påvist underskud af kvinder af nordisk baggrund i landnámstiden. Begrænsninger i adgang til ægteskab må endvidere antages at have medvirket til denne udvikling. Mod fristatstidens slutning fik frillevæsenet en ny, politisk dimension og rolle i formidling af alliancer på tværs af sociale grænser til styrkelse af magteliten gennem tilknytning af

loyale bondefamilier. Årsag hertil var et øget behov hos stormænd for udbygning af deres magtbase.

- Ændring i magtstruktur, og af slægtsbaseret ejendom til privateje, medførte også ændringer i social struktur og i kvindens status og betydning som formidler af alliancer gennem ægteskab og frilleforhold. Bortfald af stormænds behov for alliancer for magtudøvelse fjernede den politiske betydning af frilleforhold, og kirkens budskab om monogami begyndte at vinde gehør på Island som hensigtsmæssig for sammenhold på privat ejendom.
- Kirkens betingede tolerance i forhold til monogame, ikke-ægteskabelige parforhold, som fylgilag, finder jeg kan forbindes med en stadig mangel på præster, og med kirkens behov for reproduktion af disse inden for præsteslægter.
- *Sammenhænge og mønstre for forandring i kvinders vilkår i perioden:*
  - Kvinders stilling i fristatstiden i forhold til ejendom, slægtskab og civilstand var knyttet til fristatens samfundsorden, og med ændring af den i fristatens sidste periode ændredes også forudsætningerne for kvinders rolle.
  - Magtpolitisk brug af parallelle samlivsformer i fristatens slutperiode, som ægteskab og frilleforhold, berørte kvinder inden for den jordejende klasse. Koncentration af magt og ejendom på færre hænder bevirkede samtidig at en uddybning af social stratificering.
  - Kirkens indflydelse medvirkede til ændret syn på ejendom, slægtskab og civilstand – og bidrog dermed til begyndelsen på et negativt syn på kvinder.
  - Udviklingen ved fristatens ophør indebar en individualisering af magt og overflødiggjorde kvinders rolle som formidlere af ejendom og netværk. Udviklingen bidrog dermed til en gradvis marginalisering af kvinder.
  - Ændringer i kvinders vilkår var betingede af ændringer i samfundsstruktur og var udtryk for et samspil af politiske, økonomiske og ideologiske forandringer.

9. Kilde- og litteraturfortegnelse

Kilder:

- Dennis, Andrew, Peter Foote, and Richard Perkins (red.).
Laws of Early Iceland: Grágás I.
 The Codex Regius of Grágás, with material from other manuscripts.
 Winnipeg: University of Manitoba Press. 1980.
- Dennis, Andrew, Peter Foote, and Richard Perkins (red.).
Laws of Early Iceland: Grágás II.
 The Codex Regius of Grágás, with material from other manuscripts.
 Winnipeg: University of Manitoba Press. 2000.
- Kålund, Kr. (overs.)
Sturlunga Saga, Bind I&II.
 Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
 København: Gyldendal/Nordisk Forlag 1904.
- Pálsson, Hermann, and Paul Edwards
The Book of Settlement: Landnámabók.
 University of Manitoba Icelandic Studies Vol. 1.
 Winnipeg: University of Manitoba Press. 1972.
- Thorgilsson, Ári
The Book of the Icelanders (Íslendingabók). (overs. Halldór Hermannsson).
 Ithaca: Cornell University Library 1930.

Litteratur:

Bøger:

- Byock, Jesse L.
Island i sagatiden: Samfund, magt og fejde.
 København: C.A. Reitzels Forlag 1999.
- Byock, Jesse L.
Medieval Iceland: Society, Sagas, and Power.
 Berkeley: University of California Press 1988.
- Byock, Jesse L.
Viking Age Iceland.
 London: Penguin Books 2001.
- Gunnarson, Gunnar, og Hans Kyrre (red.)
De islandske sagaer.
 København: Gyldendal 2005.
- Hastrup, Kirsten
Culture and History in Medieval Iceland: An Anthropological Analysis of Structure and Change.
 Oxford: Clarendon Press 1985.
- Hallgrímsdóttir, Margrét
Gårdar och ekonomi på Island under vikingatid & medeltid.
 Stockholm: Uppsats i fördjupningskurs i arkeologi, särskilt nordeuropeisk.

- Stockholms Universitet 1987.
- Jóhannesson, Jón
Islands historie i mellomalderen: Fristadstida.
Oslo: Universitetsforlaget 1969.
- Jochens, Jenny
Women in Old Norse Society.
Ithaca and London: Cornell University Press 1995.
- Magnúsdóttir, Audur
Frillor och fruar: Politik och samlevnad på Island 1120-1400.
Göteborg: Avhandlingar från Historiska Institutionen i Göteborg 2001. 223 s.
Studia Islandica 46. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands 1988.
- Sawyer, Birgit
Kvinnor och familj i det forn- og medeltida Skandinavien.
Göteborg: Viktoria Bokförlag/Tre Böcker Förlag 2002.
- Sigurdsson, Gísli
Gaelic Influence in Iceland: Historical and literary contacts. A survey of research.
Studia Islandica 46. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands 1988.
- Sveinsson, Einar Ól.
The Age of the Sturlungs: Icelandic Civilization in the Thirteenth Century.
Ithaca: Cornell University Press 1953.

Artikler:

- Clover, Carol
"The Politics of Scarcity: notes on the sex ratio in early Scandinavia",
Scandinavian Studies 1988.
- Damsholt, Nanna
"The Role of Icelandic Women in the Sagas and in the Production of Homespun Cloth",
Scandinavian Journal of History 9 (1984).
- Einarsdóttir, Ólafía
"Kvindens stilling i fristatstidens Island: Sociale og økonomiske betragtninger",
Historica IV. Foredrag vid det XVIII Nordiska historikermötet. Jyväskylä 1981.
Jyväskylä: Institute of History, University of Jyväskylä, Finland 1983.
- Holm, Poul
"The Slave Trade of Dublin, Ninth to Twelfth Centuries",
Peritia 5 (1986).
- Jacobsen, Grethe
"The Celtic Element in the Icelandic Population and the Position of Women",
Opuscula Vol. XII (2005). Bibliotheca Arnarnæana Vol. XLIV.
Copenhagen: C.A. Reitzels Forlag.
- Karras, Ruth Mazo
"Concubinage and slavery in the Viking Age",
Scandinavian Studies 62 (1990).
- Sigurdardóttir, Anna
"Íslanske kvinders økonomiske retslige stilling i middelalderen",
Kvinnans økonomiska ställning under nordisk medeltid.
Uppsatser framlagda vid ett kvinnohistoriskt symposium i Kungälv 8-12.10.1979.
Red. Hedda Gunneng & Birgit Strand.

Lindome: Kompendiet 1981.

Thorláksson, Helgi

”Arbeidskvinnens, särskild veverskens, økonomiske stilling på Island i middelalderen”,
Kvinnans økonomiska ställning under nordisk medeltid.

Uppsatser framlagda vid ett kvinnohistoriskt symposium i Kungälv 8-12.10.1979.

Red. Hedda Gunneng & Birgit Strand.

Lindome: Kompendiet 1981.